

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

A CSELEKVÉS EGYSZERISÉGÉT JELÖLŐ *D, VAN, VEN,*
ÉS *N* KÉPZŐKRŐL A M. IGÉKBEN (VERBA MOMENTANEA VAGY
SUBITA). *)

Mielőtt a kitűztem képzők fejtegetéséhez fognék, a szóképzők nyomozása közben tett némely észrevételeimet akarom előterjeszteni.

Nyelvtudományunk mezején, úgy látszik, a szóképzők tere az, melyen eddig nyelvészeink kutatásai legkevesebbet eredményeztek; min azonban nem lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy a szóképzők a nyelv ősrégi korszakában, még mielőtt rokonaitól külön vált volna, önállással bírván, a szóképzés törvényei alá került ezen elemek, önállóságukat veszítve, mind alakjokra (termetökre) mind önálló (eredeti) jelentésökre nézve időjártával annyira elváltoztak, s néha a tőszó testével úgy összeforrtak, hogy azok némelyikére előbb, sem mint a szók alkatrészeinek, elemzés által, teljes ismeretére szert tehetnénk, ismerni, sőt a szók elemzése után is némely ily elkopott elemnek eredetibb alakját s jelentését még csak sejteni sem lehet; miszerint majdnem bizonyossággal állíthatni, hogy nem egy szóképző eredete, minden beható tanulmányozás mellett is, örökös problema fog maradni.

Maga e körülmény arról győz meg bennünket, hogy elemzés nélkül a szóképzők eredetének kutatásához fogni nem lehet.

A mi a M. Nyelv Rendszerében (36. lapon) mondatik, „hogy a szóképzés szóelemzéssel jár“, annyira igaz, miként, hitem szerint, szóképzőink számát, eredetét, s jelentését csak azután fogjuk meghatározhatni, ha az egész magyar nyelvet elemeire szét boncsolván minden egyes szó alkatrészeit teljes bizonyossággal fogjuk ki-mutathatni.

*) E cikkekre némely szükséges jegyzetek külön fognak következni.

Szerkesztő.

Más részről is a szóelemzés az, mely e téren nem egy alaptalan feltevés s tév-állítás megigazítására segít bennünket.

1) Első ily feltevés: hogy valamennyi egytagú szó tiszta gyök-szó a m. nyelvben, s valóban ilyenekül hozatnak fel: az ács, hám, vám, tám, stb. stb. egytagú szók. Ámde az elemzés által megbizonyodik, hogy ezek, és sok egyéb egytagú szavaink képzés által lettek; mit az idézett, és egyéb egytagú szók elemzésével akarunk megmutatni.

1) Ács, régiesen, s eredetibb alakja szerint: ács, az *ál* = finn: *salv-an* = *domum struo, aedifico* tőszóból alkotva a *cs* (= osm. *či, ĵi, jakut: aččä, üčči, očču, üčču*) nomen actoris képzővel, melylyel a *ből-cs jakut: biläčči, szü-cs (szörcs) pellis, szat-ács, stb. szók is alkotvák.*

2) hám = haj-am, a haj = héj cortex, crusta tőszóból az *am* képzővel alkotva; miszerint a hám jelent 1) am.: cortex, Rinde, Schelle, mint a hám-t és hámoz decorticat, hámlik cutem, corticem exuit származékaiból kitetszik; 2) am.: helcium: felhámozza a lovakat = equos injungit. A haj = héj gyökből van a hajma vagy hagyma is.

3) vám: vaj-am a vaj gyökből, mely azonos az osztyák: vejem, finn: *vien*, m.: *visz* igék gyökeivel, miszerint vám a.m. vitelbér.

4) vég = vej-g, a vej gyökből, mely egy a fej = fő, finn: *pää* caput szóval; miszerint *vég* mindenestül az, a mi a finn: *päättös* capitis impositio (befejezés) *perductio rei ad finem, finis*: honnét végezek am. finn: *päättän* caput impono, *finio*.

5) tám: tajam, a taj gyökből, mely a jakut: *tajach* baculus, fulcrum szóhoz sorakozik, miszerint a *tám*, és vele azonos *gyám, sám, am* képzővel alkotott szóknek látszanak.

6) tyúk: = osm.: *tav-uk*, a *tav* = (tiv, tiu = tyu) = toj (honnét tojik) gyökből *k = ak, ek* képzővel, mely azonos a török nyelvekben szereplő *ak, ek* participialis képzővel; miszerint tyúk am.: *toj-ó*.

7) csék = csé-k; a csé am.: cső, csév, tubus, melyből *k* képzővel alkottatott a csék.

8) lyuk: lyu-k, a lyu = liu (= liv, finn: *läpi*) gyökből, mely azon viszonymál fogva, mely szerint finn: *lumi*, = m.: *hav* = hó nix, a *hiu* vacuus, inanis, *hiv* (hiv-alkodik vacat, otiaur) hév (hevízál vacat, otiaur), *héz* (hézag, vagy hézak, hizak vacuum, inane

quid) gyökerek családjához sorakozik, miszerint a lyuk épen úgy, mint a hizak, vagy hézag a k vagy g képzővel van alkotva. A ném.: Loch-ot Adelung a lapp: luko, m.: lyuk szóval azonosnak állítván, eredetének nyomozását érintetlenül hagyta.

9) ing, vagy üng: ün-g, üm-ög az *üm* gyökből g által képezve. Az in, ün, vagy üm gyökben a varrás alap nézlete rejlik, mi következő szókból tetszik ki: cserem: im, finn: äimä, szürj.: jem, lapp: aime, aibme; osm.: inc, inge, osztj.: indep, jendep acus, m.: him acupictum, finn: ompelen acu suo, consuo.

10) szij: szijj, szij, szil-j. A szí, vagy szij a szel, jakut: tál gyökhez sorakozik, melytől eredvén szil, szelni (szilat, szelet), jak.: täläbin a.m.: aus Leder etwas schneiden, miszerint a szil-j vagy szijj, szij, am.: Riemen.

11) kút: ku-t, t által képezve a kú = finn: kaiva (kaivan fodio) gyökből, s azonos a vele egy eredetű s jelentésű finn: kaiva puteus fossus szóval.

12) nyüg, ha jól látok, eredetileg nyü-g a nyü-r = finn: nuora restis, funis, Strick szóból g képző által alkotott; miszerint nyüg am.: restis, funis, quo pedes equorum constringuntur: pedica, compedes.

13) jász: j-ász = ij-ász, az ij arcus szóból, ás képzővel alkotva, mint a madarász, agarász stb.

Így elemezhetők igen számos egytagú szavaink.

II) Más feltevés, „hogy minden többtagú szónak, első és kezdő tagja gyökér, melyet, ha hozzája egy- vagy többtagú rag járúl, törzösknek mondhatni.“ (Nyelvtud. pályamunkák I. köt. 119. lap) miszerint például az: ökör, ugar, pipa, kapcza, macska, sarkantyú, vargánya, keselyű stb. szókban az ök, ug, pi, macs, fog, sar, var, kes stb. tagok tiszta gyökerek, a többi mind képző volnának. Ámde az elemzés, ellenkezőleg azon tapasztalattal, mely szerint egytagú szók is lehetnek képzett, vagy épen összetett szók is (minő például a fék capistrum, összetéve a fő vagy fej és ik szóból, mi annyi mint kötő) kitünteti, hogy többtagú szók is lehetnek elemezhetlen törzsek, minők valóban az ökör, ugar, pipa, kapcza, finn: sapas, macska, möcsek, míg némely többtagú szó fejtegetésénél az elemző összetett szóra bukkan. Lássunk itt is néhány példát:

1) avar: av-ar = av-har = ó-har, azaz: ó, elavúlt, aszott, többnyire előbbi évről maradt har, azaz: fű, a har azonos levén a

her gyökkel, mely a loher és hernyó (hernyü?) szókban bizonyos fűnemről, zöld növény sarjakról használtatik.

2) vargánya : erdőkben tenyésző gomba, melynek több fajai vannak : *agaricus cantharellus*. Ha jól látok, a var = vogul : vuar erdő, és gánya = jakut : kunákh gomba szókból van összetéve.

3) Sarkantyú : jobban = sarkkantyú, azaz : sark calx kontó, vagyis a sarkat körülövező, *calcar*. A kon gyök értelme következő összesorolásból sejtethető : kondor, gön-dör, *crispus*, *convolutus*, könyv = volumen, gyön-gy margarita, gemma, honnét gyön-gy-öl = *convolvit* stb., miszerint a kon-t ma divatlan ige, eredeti értelméhez képest am. : *circumambit*, *circumplect*, honnét kontó v. kontyu, kontyu összetéve a sark szóval : sarkkantyú, am. : *calcar ita dictum*, *quod calcem circumambit*; valaminthogy az önállólag divatos konty vitta muliebris, *cidaris* is a fej begyöngyöléséről mondatik.

4) üstök = üs-tök; összetéve az üs, jakut : asz, szürjén : si, haj Haar, és tök = finn : tukko *convolutum* quid szókból.

5) sigér vagy sügér, úgy látszik, a sig, vagy süg, és ér osztyák : cjer, cseremisiz : szjir, hal szókból van összetéve; azonban, minő jelentése van a süg szónak? nem tudom.

6) Pereputty a pere, és putty szókból összetétel által alkotva. A pere, mint már Hunfalvy Pál észrevette, azonos a finn : perhet familia szóval, a putty pedig úgylátszik az osztyák mokh, mők das junge der Thiere (am-mők junger Hund, szagar mők junge Kuh) szóval hasonlítható, miszerint a pereputty a családban a legkisebbiket, legifjabbikat jelentené.

Jegyzet. A putty és mők szóknak egybevetése az ajakbetűk (p, és m) felcserélődésén kívül a t vagy ty, ty és k betűk közti viszonyon alapszik, s melyen a szürjén : vok, finn : veikka, veikko, osztyák : pagja, badja, m. : bátya szókat egybehasonlító (I. M. Nyelvészet 6. évf. 114. l. 7) alatt).

7) Halánték : hal-án-ték, am. : a szürjén pelj^djin v. pelj^gjin, melyhez elemeire nézve is hasonlítható. Ugyanis a pelj am. : cseremisiz : peles, szürj : pelj, lapp : pelje, m. : fül; a d^jjin v. g^jjin, mely a magyarban a hangrendszerhez alkalmazkodva jin, jan, án-ra változott am. : propinquitás; tehát auris propinquitás. A magyar szó töje ugyan hal, azonos a hall, finn kuulen audio ige töjével, de ez, és a belőle képzett osm. : kulak auris úgy viszonylik a fül, pel-ets, pelj szókhoz, mint a finn kylä, kairi, halava, harras a m. : falu, furó,

fűz, forró szókhöz. A ték rag végre azon képző, mely a fogyatéék, hulladék stb. szókban szerepel.

Ily összetett szók számosak a magyar nyelvben. Például csak ezeket hozzuk még : Erdély Transilvania (erdő-elve trans silvam), néember (nö-ember), farcsik (far-csik), farmatring (far-matring), kő-söntyű periscelides ; keselyű (kese-ölyű), orosz lány osm. : arszlan (orosz-lány, az orosz az or, oroz rapit, a lány a messzeterjedő laj héber : laba, labah, az ordítás hangját (rugiendi sonum) utánzó gyökökhöz levén sorzandó v. ö. ó német : luwen, lüwen, leuen, honnét aztán az angol : to low, ném : Löwe, Leu, gör : λεων lat. leo), keszkenő (kéz-kendő = törölő, sudarium), szemöldök (szem-öl-dök), menyekző (meny-ik-ez-ő), cserebók (csere-bog), csótár (csó-tár = takaró), alkony (al-kony), leány, liány (li-anya), eszköz (esz-köz), ágy (ál-gy, álomhely osm. : chab-gia = somni locus), pajtás (baj-társ), banya (b-anya ; bî a jakutban am. : öreg), fék (fő-ik ; ikező l. menyekző) ; bacsó (Schäfermeister bi-acs-ó bi = jak : öreg, acs = jak : juh ó képző) stb. stb. stb.

III) Az elemzés, mely hasonlítás által halad előre, deríti fel sok, a magyar nyelv körén belől igen gyakran homályos szóelem jelentését. Hunfalvy úr szerint a magyar szókat csak addig szabad elemeznünk, meddig jelentéssel bíró részeket tudunk bennök megkülönböztetni (l. M. Nyelvészet 6. évf. 476. l.); mi ugyan igaz, de az elemek jelentésének kinyomozásában a magyar nyelv terére való szorítkozás oly szűk korlátok közt engedné mozogni a magyar szók elemzését, s képzőink nyomozását, hogy e téren alig bírnánk egy két lépéssel tovább menni, mint a meddig haladnunk ez ideig lehet. Legtöbb szavunk elemei, úgy a mint ma előttünk állnak, semmit sem jelentenek, de felderíti azok jelentését a hasonlítva elemző, s bölcselő nyelvbuvárlat. Hogy példát hozzak fel :

1) Az ajtó, jerke és jércze, zerge, sáska, szőlő, kapu, ember stb szók aj, jer, jér, zer, sás, szől, kap, em elemei a magy nyelv terén ma semmit sem jelentenek ; ámde jelentésüket kinyomozhatni a hasonlító szóelemzés által. Lássuk a felhozott szókat sorban.

a) A participialis végzetű ajtó szóban sem az aj, sem az ajt elemnek jelentése ma már nem világos előttünk. Az aj-nak crena, kerbe, Öffnung jelentését csak az abból származott ajak-ból sejtjük inkább, mint köz használatból tudnók. Azonban az ajtó-nak imez elnevezései nyelveinkben osztyák : au, vogul : aui, finn : ovi, szür-

jén : öbäs, jakut : asz, osman : acs, melyek az aj elemmel nyilván azonosak (aj = au = aui = ov = öb = asz = acs), s melyek a szuómiban a nyílás nyitás értelmével járnak (auki, avoi aperte, avaan aperio, avaan aperior, avaus apertio, apertura), kétségen kívül helyezik, hogy a m. aj elemből aj-ok, aj-t-ok = nyilok, nyitok, ma már divatlan igéknek kelle előbb támadniok, s az utóbbiból (ajtok), származnia az ajtó (aj-t-ó ajtava) szónak.

b) A jerke és jérce kicsinyítő képzővel (ke, cze) alkotott szókban a jer, jér-nek, honi szempontból tekintve, nincs ugyan semmi jelentése; de mi tiltja, hogy egy eredetű s jelentésűnek tart-suk a szuómi : naara foemina brutorum in genere szóval, mit szerepléséből a magyar nyelvben következtetve, a jer, jér is jelent? t. i. a jer-ke am. : fiatal, kicsi-(ke) nöstény bárány, melylyel összekötésben jár a nyelvben; a jér-cze pedig fiatal (kicsi-cze) nöstény tyuk, tyukocska.

c) A zerge, és sáska finn : sirkka szókban a zer, sás, sir elemek sem jelentenek, akár a magyar, akár a szuómi nyelv terén foglódjunk, semmit; de tovább szétnézve rokon nyelveink terén, a szürjén : zyrala (zyr-ala subsidio), melyhez a zer, sás, sir elemek sorakoznak, kitünteti, hogy ez elemekben az ugrás alapértelme rejlik, miszerint látjuk, hogy a ge, ka nomen actoris-féle képzőkkel (l. alább 4. sz. alatt) alkotott zer, és sáska eredetileg valami ugrót, határozottabb értelemben, szembeötlő ezen tulajdonukra nézve, azon állatokat jelentik, melyek latin nyelven antilope és gryllus néven ismeretesek.

d) A szőlő uva szónak, mely első tekintetre szintén participialis képzetnek látszik, a szől gyökből, ezen eleme sem jelent nyelvünkben semmit; de jelent ám a szuómiban s cseremiszbén; amabban van t. i. a sul sol gyökből a sulaan liquesco, emebben pedig a sol-em coquor liquesco ige, melynek részesülője nyilván a szuómi sulava am. : szőlő, uva a liquescendo v. coquendo dicta v. ö. : a latin : coquitur uva Virgil. Georg. 2, 522. s a német : die Traube kocht-féle szólásmódokat.

e) A kapu szónak kap eleme sem él ugyan a magyar nyelv terén „zární“ jelentéssel, ánde a török : kapamak annyit teszen; miszerint a m. kapu porta, ugyanaz, a mi a török kapu, azaz : záró, zární, zárásra való.

f) Az ember szó elemei : em-ber, a magyar nyelv terén nem,

hogy nem jelentenek semmit, de teljesen idegenek gyanánt állanak; ánde a lapp : olbmus, finn : ihminen imeinen mellé sorolva a nyelv-buvárlat kihozni tudja, hogy a m. : em finn : inhi, ini, lapp olb az ilma ég, levegő szóhoz, a m. : ber képző pedig a finn : mis meis (meinen minen) lapp mus' képzőhöz sorozódván, azonos jelentésűek (l. Magy. Nyelvészet 5. évf. 204. lap.).

A törzsek, mint látók, ha nem élnek is már önállólag, s nem bírnak is nyelvünkben jelentéssel, élnek legalább származékaikban, s épen azért, mivel a nyelvcsaládnak közbirtokához tartoznak, a mi sajátaink is. Vannak ugyan e téren számos oly szavaink is, melyek az őskorban rokon nyelveink támadván, nyelvünkben kölcsön vett szóknak tűnnek fel inkább, mint eredeti sajátunknak (minők péld. a bölcs, boldog, tolmács), épen úgy, mint később (a latin, német, szláv nyelvekből) felvett idegen szavaink, s ugyanezért, mint ezeket, amazokat is saját maguk terén szabad csak, és illik inkább elemeznünk, mint erőszakot tennünk rajtuk, a magyar nyelv határain belül. Azonban itt szükséges volna határjárást tartanunk, mi szinte nem történhetik meg elemzés, vagyis hasonlító és bölcselő nyelv-buvárlat nélkül.

IV. A képzők nyomozásában követendő imez elveket is meg-érintjük.

a) Több azonos alakú képző van, melyek valamint jelentésük —, úgy eredetükre nézve is egymástól különböznek. Például a d (ad, ed, od, od, ód, ód, ud) benható s magokba visszatérő (reflexiv) igék képzője (ár-ad, lik-ad, ter-jed, mer-ed, vaj-ud-ik, ver-ő-dik stb.) különbözik azon d-től, melynek a bök-öd, döf-öd, pök-öd, bök-d-öz, döf-d-öz, pök-d-öz, vag-d-al, rüg-d-al, tör-d-el, csíp-ke-d, kap-k-od stb. igékben gyakorító értelme vagyon; monnó ismét azon d-től, mely a kon-d-it, kon-d-úl, csur-d-ít, csur-d-ú-l stb. igékben a cselekvés egyszerűségét fejezi ki.

b) Viszont vannak képzők, alakra nézve egymástól nagyon különbözök, melyek még is rokonsági viszonyban állnak egymással, s a hangváltozás törvényei szerint egyeztetve, egy eredetre visszavihetők. Ilyenek a *k* (ak, ek, ok, ök, ka, ke) ezekben : tyú-k, török (hol e képző főleg szerepel) : tav-uk, sás-ka, puly-ka, stb.; a *h* ebben : bal-ha (mely a bal-tat vagy bál-tat ugrást jelentő ige-töböl képezve am. a jakut : utalanadsdi, azaz : ugró); a *g* (ag, eg, og, ög, ga, ge) ezekben : lov-ag, bal-og, bal-ga, var-ga, ür-ge, zer-ge, stb.; a *gy*

ezekben : lé-gy (a len gyökből, melynek jelentése a finn : lennän röpülök igében látható), ir-igy (az ír gyökből, mely azonos az osm. : jer-mek kívánni igetűjével); höl-gy a fehérség alapnézetét rejtő höl-től stb.; a d ebben : hol-d, finn : kuu a hol gyökből, mely azonos a höl-lel (a höl-gyben); tér-d, tájszólagilag ter-d, és tér-gy is, a ter gyökből, mely az osm. düsmek, jak. tüzübin esni cadere igéktűjéhez úgy áll, mint a m. gyürü, az osm. jürük-hez; a cs ezekben : gyol-cs, mely a höl-gy, hol-d szók mellé sorakozik; kíván-cs-i = kissé(i) kíván-ó(cs), szöcs (szörcs) stb. stb., melyek (k, h, g, gy, d, cs) mindannyian a törökség nyelveiben szereplő, csagat, kan, ken, gan, gen (bargan menő, ölgen haló), osm. k (ak, ek, ik) és ji (seviji szerető), jakut ačči, äčči stb. (biläčči, m. bölcs, az osm. bil-mek, jak. biläbin kenen igéktől) participialis képzőkkel eredetűkre úgy, mint jelentésükre nézve azonosaknak mutatkoznak.

c) Bármennyire elkopottnak, sőt elenyészettnek látszassék némely képző vagy rag (mint például a tudám-féle idomban a tárgyi rag : tud-a-va-k l. Magyar Nyelvészet II. évf. 347. l.) még is annak eredete önálló szóban keresendő, minthogy eredetileg a szóképzés sem leheté más, mint önálló szók összetétele, habár az ma már külső feltűnésében s fogalmában nagyon különbözik is ettől —, mi által azonban nem azt akarjuk mondani, mintha azon eredeti önálló szók minden esetben föllelhetőnek is vélnők, sőt, mint fencbb megjegyzők, azt tartjuk, hogy vannak képzők, melyeknek eredetét valószínűleg soha sem fogjuk föllelhetni.

d) Nem lehetvén a szóban semmi értelem-árnyalat, mely abba a nyelv által szokott módon (képzés által) bele nem oltatott volna, a mely szóból az kiérezhető, kell, hogy az exponense által, bárhogyan elkopott volna is az (mint a tudám-féle idomban a tárgyi rag) megjelölve legyen.

Ezeket előre bocsátván a m. szóképzők terén tett vizsgálataim eredményeiből bátorkodom legelsőben a cselekvés egyszerűségét jelölő *d*, *van*, *ven* és *n* igeképzők nyomozását nyelvészeink bírálata elé azon szándékkal terjeszteni, hogy ha állításaim helyességével lenni nem tudnék, legalább tévedéseimnek élesebben látó nyelvészeink helyreigazítása által legyenek hasznára a magyar nyelvtudománynak.

A cselekvés egyszeriségének értelmét képviselő, vagyis azon *d* eredetét akarván nyomozni, mely hang és kedélyszókból egyszeri, hirtelen, mintegy pillanatban véghezmenő cselekvést kifejező igéket (*verba momentanea, subita*) alkot, érteményök könnyebb beláthatása végett egymás mellé állítjuk következő igefajákat :

bő-g	bő-d-it	bő-d-ü-l,
bol-og (boly-g)	bó-d-it	bó-d-ü-l,
buz-og	buz-d-it	buz-d-ü-l,
csen-g	csen-d-it	csen-d-ü-l,
csör-ög	csör-d-it	csör-d-ü-l,
csur-og	csur-d-it	csur-d-ü-l,
for-og	for-d-it	for-d-ü-l,
gör-ög	gör-d-it	gör-d-ü-l,
gur-g-at	gur-d-it	gur-d-ü-l,
in-og	in-d-it	in-d-ü-l,
jaj-g-at	jaj-d-it	jaj-d-ü-l,
ker-eng	ker-d-it	ker-d-ü-l,
kon-og	kon-d-it	kon-d-ü-l,
len-g	len-d-it	len-d-ü-l,
mor-og	mor-d-it	mor-d-ü-l,
moz-og	moz-d-it	moz-d-ü-l,
pen-eg	pen-d-it	pen-d-ü-l,
pezs-eg	pezs-d-it	pezs-d-ü-l,
ren-g	ren-d-it	ren-d-ü-l,
rán-g-at	rán-d-it	rán-d-ü-l,
zaj-og	zaj-d-it	zaj-d-ü-l,
zen-g	zen-d-it	zen-d-ü-l,
zör-ög	zör-d-it	zör-d-ü-l,
zú-g	zú-d-it	zú-d-ü-l,

és ezeket, melyek nem egyaránt járnak mind a három képzővel

dör-ög	—	dör-d-ü-l
tol-ong	—	tó-d-ü-l
	ló-d-it	ló-d-ü-l
	saj-d-it	fáj-d-ü-l.

Nyomozván az egy *s* azon törzsből képzett imez igék értelmét, azt veszszük észre, hogy az első sorban álló fajak a beható csel

vés gyakoriságát, a második sorbeliek az átható cselekvés egyszerségét, a harmadikbeliek végre az önható alany egyszeri cselekvését fejezik ki, miszerint péld. a kon-og annyit tesz, mint : az alany (harang, hordó) benhatólag gyakran (og) ád kon hangot; kon-d-ít annyit, mint : az alany áthatólag (a harangra, hordóra) egyszer (d) tesz (it) kon hangot; a kon-d-ú-l végre annyit, mint : az önmagábanható (u, a finnben magokbanható s magokba visszatérő igék képzője l. Finn Nyelvtanom 180. 150. 1, 2. a jegyzetben) alany (harang, hordó) a kon hangot egyszer (d) teszi (l, mely Riedl szerint mellék alakja az átható igék t jellembötüjének L. Magyarische Grammatik §. 85.).

Mint látszik ezen igékben minden értelem-árnyalat saját exponense által képviselve vagyon. A mi a tárgyalás alatt levő cselekvés egyszerségét képviselő d képzőt különösen illeti, ennek eredetibb alakját a hason jelentésű szuómi ahda, ähdä képzőben ismerjük fel, mely szintén hang- és kedély-szókhöz függed, s igen számos, néha gyök szerint is egyező ilyen igéket (verba momentanea, subita) alkot, minők : kom-ahda-n, kon-d-u-l-ok subito resono, kom-ahu-t-an kondítok facio, ut graviter subito resonet —; putk-ahda-n subito erumpo fak-ad-ok; ri-ahda-n, ri-ad-ok subito exclamo, vociferor, tip-ahda-n subito stillo cseppenek, cseppentek : tass-ahda-n subito levem sonum edo ut quis levi pede ambulans = csosszanok; vil-ahda-n subito effulgeo, mico, corusco ut fulgur = m. villanok; rap-ahda-n subito crepo roppanok; sol-ahda-n cum sonitu subito labor zuhanok stb. stb. stb.

Miután a d képzőnek eredetibb alakját (ahda, ähdä) meglettük, könnyű belátni, hogy ez azonos a szuómi yhde, yhtë (az yksi unus unicus infinitivusa), m. egy (edj), osztyák : it, szürjén : ötik számnévvel, mely mint a fenebbi igékben megsejtett ezen értelem-árnyalat kifejezésére legalkalmasb, a nyelv alkotó szelleme által képzőül fogadtatott.

Az épen fejtegetett d képzőn kívül van a magyar nyelvben egy más (van, ven), mely miután kedély-hangokból amavval hason értelmű igéket (verba momentanea, subita) alkot; miszerint vannak igéink, melyek az értelem legkisebb változása nélkül mind a d, mind a van, ven képzővel egyaránt járnak, minők péld. csör-ög, csör-d-it, csör-d-ú-l v. csörög, csör-rent csör-ren; csur-og, csur-d-it, csur-d-ú-l,

v. csur-og, csur-ran-t, csur-ran; moz-og, moz-d-ít, moz-d-ú-l v. mozog, moz-zan stb. S minthogy a szuómiban némely -ahda, -ähdä-képzővel járó igének a magyarban van, ven képzős felel meg, p. o. tip-ahda-n = csep-pen, säik-ähdä-n, döb-ben, tass-ahda-n, csosz-szan, vil-ahda-n, vil-lan, roj-ahda-n, rogy-gyan, rop-ahda-n, rop-pan, pehm-ähdä-n, röp-pen stb. stb. kitetszik, hogy míg a szuómiban momentán igék csupán -ahda, -ähdä képzőkkel lesznek, ilyeneket a magyar nyelv d-vel is, de nagyobb mennyiségben van, ven képzővel alkot.

Ezen képzővel alkotott igéink összegét tekintve azt veszszük észre:

1) Hogy közölök némelyek gyakorlatos alakjaikkal párhuzamos sorozatban járnak, például :

bill-eg	bil-len
bugy-og	bugy-gyan
csep-eg	csep-pen
dob-og	dob-ban
kocz-og	kocz-czan
lob-og	lob-ban
mor-og	mor-ran
puf-og	puf-fan
rop-og	rop-pan
szoty-og	szoty-tyan
vak-og	vak-kan stb.

2) Némelyek a van, ven képzős igék közöl t képzőt vevén feláthatóvá lesznek :

bil-len	bil-len-t
bicz-czen	bicz-czen-t
dur-ran	dur-ran-t
kety-tyen	kety-tyen-t
lob-ban	lob-ban-t
rez-zen	rez-zen-t
zör-ren	zör-ren-t.

3) Mások gyakorlatos képzővel divatlanok, ilyenek : csök-ken, rok-kan, hök-ken, sur-ran, rek-ken, rik-kan, riv-van, roh-an, her-ren, rogy-gyan.

4) Végre néhány inkább csak az átható t-vel divik. Ilyenek : köp-pen-t, csil-len-t, pös-sen-t, füty-tyen-t stb.

Jegyzet. A van, ven képző előbetűjének a tö hangjáhozí áthasonulására s e szabály alóli kivételekre csupán figyelmeztetni e helyütt elégeľjük. L. a M. Nyelv. Szótárában 148. l. — an képző alatt.

A mi e képző eredetét, s jelentését illeti, eziránt nyelvészeink nézetei nagyon szétágazók : Riedl azononosnak tarja az állapotí (n, on, ön) esetraggal (l. Magyarische Gramm. 140. l.); a M. Nyelv Rendszere (95. l.) Nagy János után (a M. Nyelv szóalkotó s módosító ragainak nyelvtud. vizsgálata. Nyelvtud. pályamunkák 1. köt. 156. l.) a *van* igéből véli kölcsönzöttnek ; mire nézve „A M. Nyelv Szótára“-nak írói e képzőnek eredeti értelmét a *levésben*, vagyis a gyökszó által jelentett *valaminek létre jövésében* lelik (l. u. o. 148. lapon) stb.

Azonban az efféle igék, gyakorlatos alakjaik mellett, azon viszony létezését sejtetik, mely az előbbi (d) képzős igék, és ezek gyakorlatos alakjai között létezik (csör-ög csör-d-ít v. csör-ög csör-ren, moz-og moz-d-ít v. moz-og moz-zan) s már Nagy János észrevette, hogy e képző a cselekvés egyszeriségének, egyszer történtenek kifejezésére használtatik, az idéztem helyen állítván : „hogy (a van, ven igeképző) pusztá hangú gyökerekből *egyszer történt* hangot jelentő középrendű igéket képez,“ minek jelölésére a van (est) ige nem alkalmas.

És épen e körülmény az, mely engem készt, hogy e van, ven képzőnek eredetét se a van (est) igében, se az állapotí n-(on ön)ben ne keressem, hanem szintoly számnévben, mely mint a d, épen azért, mert az egység fogalmának exponenséül használtatik, mást, mint egységet (unitatem, Einheit) nem jelenthet.

Nyelveinkben ez egységet jelentő számnév a mordvin : väjk, väjke, väk, vä unus (l. Magy. Nyelvészet 2. évf. 302. l.), melynek väk alakja a m. ven van, képzővel a k és n közti viszonynál fogva egyeztethető, v. ö. : a mai alusz-ik feksz-ik és hajdani : alusz-on feksz-en, meg a finn : kieli m. nyelv, m. kalán osztyák : nala, finn : keritä m. nyirni stb. szók közti hangváltozás példáit. (l. Hangviszonyok az áltaji nyelvek körében a Magy. Nyelvészet 6. évf. 115. l. b) alatt).

A van ven képzős igék közt előforduló ilyen példák : roh-an, roh-en, suh-an, pih-en, zuh-an, serk-en, hork-an stb. melyekben a van ven képző v előhangját elvesztvén, csupa an en-né kopik, azon

következtetésre vezetnek, miszerint a csupasz n-képzőt, mely következő igékben a kicsinyítő i képzővel jár, azonosnak tekintsük az imént fejtegetett van ven képzővel :

ból-i-n-t	kacs-i-n-t	pöcz-i-n-t
bosz-i-n-t	kanyar-i-n-t	pödör-i-n-t
csap-i-n-t	kocz-i-n-t	tap-i-n-t
csavar-i-n-t	köh-i-n-t	tek-i-n-t
ér-i-n-t	legy-i-n-t	suh-i-n-t
emel-i-n-t	nyal-i-n-t	zuh-i-n-t stb.

ezeknek t. i. értelme : egyszer (n) kissé, kis mértékben (i) teszi (t), a mit a töszó jelent; p. o. köh-i-n-t : egyszer (n) kis (i) köh hangot ad, tesz (t) stb. stb.

Többire ezen igékben a kicsinyítő i képző azonos az i- (és e)-vel, mely a Józs-i, Mis-i, Kat-i, Fer-i, bács-i, sus-i (susogó), kap-zs-i, vak-s-i, kíván-cs-i stb. szókban képzőül előfordúl, s ellentétese a mélyhangú a ó u (ezekben : báty-ó, Kat-a, Kat-ó, Ist-ó-k Pann-u-s, Eđ-u-s, Fer-u-s) nagyító értelmű képzőknek. Az önhangzók közti ime különbség szerint a mandzsu nyelvben : khakha am. férfi (erős, nagy), khekhe asszony (gyöngye, kicsi); ama = atya, eme = anya stb. stb. (l. *Linguae Mandschuricae institutiones Kaulen-től* §. 8.).

FÁBIÁN ISTVÁN.
